

ОБРАЗОВАНИЕ И ТОЛЕРАНТНОСТ

Иван П. Иванов

УВОД

Толерантността се определя като една от най-важните социални компетентности – готовност и способност на човек да живее и конструктивно да действа в многообразния свят. Тя се превърна в стратегически значима цел и проблемът стана извънредно популярен и в психологията, и в педагогиката.

Релацията образование – толерантност се изразява твърде различно:

- образование и толерантност (education and tolerance),
- образование за толерантност (education for tolerance),
- толерантност в образованието (tolerance in education),
- толерантно образование (tolerance education).

От формулировката следва и акцента по отношение на структура, цели и подходи. При всички случаи, обаче става дума за инструментално средство за достигане на общите цели образованието чрез една осъзната социална потребност.

1. ТОЛЕРАНТНОСТ И НЕТОЛЕРАНТНОСТ

1.1. ОПРЕДЕЛЕНИЯ

Всички автори, които се занимават с проблемите на толерантността установяват, че не може да се даде еднозначна дефиниция. Има десетки определения, различни аспекти. Феноменът толерантност е нееднороден, многоаспектен и многокомпонентен. Той има много видове и форми, варианти, типове, нива, фази в индивидуален план.

Така, например в академични речници се дават следните определения:

Испански: Потенциал за приемане на различни идеи и мнения.

Френски: Нагласа да се допускат за другите маниери на мислене и действие, различни от тези, които човек счита за приемливи за него самия.

Английски: Толерантност - допустимост, търпимост. Толериране: разрешаване на практика, действие, поведение; позволяване (на човек, религиозна секта, мнение) да съществуват без вмешателство... разрешение на различия по религиозни мнения без дискриминация

Китайски: Позволяване, допускане, да си великодушен спрямо другите.

Арабски: опрощение, низходителност, мекота, търпимост, милосърдие, жалостивост, приемане на другите, незлопамятност...

Руски: способност да се допуска, понася, изтрайва, устоява; да се приеме съществуването; да се примири със нещо или някой. Стремез и способност за установяване и поддържане на общност с хора, които се различават в някакво отношение от преобладаващия тип ...

Всяко от тези определения показва различия в акцента, културата и историческия опит. Обща е фундаменталното изискване да се уважават правата на другите, въздържание от вре-

да на „различните“. Философската основа е единството и взаимозависимостта на хората (хуманност).

В същото време, докато теорията за толерантност е спорна, практиката обикновено не е.

1.2. КОНЦЕПЦИИ

ТОЛЕРАНТНОСТТА КАТО СЪСТАВКА НА ЧОВЕШКИТЕ ПРАВА И МИРА. Според документите на ЮНЕСКО, толерантността е необходима съставка за реализация на човешките права и достиженията на мира. В най-проста и фундаментална форма, толерантността е съобразяване с правата на другите и уважение на тяхната идентичност. Съвременните политически и социални ценности, основа на международните стандарти за човешките права още от самото начало ясно акцентират на толерантността като фундамент на социалния ред.

Толерантността не е цел, а средство; това е - минималното съществено и необходимо качество на социалните отношения, което отстранява насилието и принудата.

Затова и основна цел на образованието за толерантност е оценка и уважение на човешкото достойнство и интегритета на всички хора.

ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЗА ТОЛЕРАНТНОСТ В ДОКУМЕНТИТЕ НА ООН. Толерантността е трудна за описание и има голямо разнообразие от вариации, дори в официалните документи на ООН.

В **ПРЕАМБЮЛА НА УСТАВА НА ООН** е заявена целта „да се практикува толерантност“ за нуждите на мира, правосъдието, спазването на човешките права и съдействието на социалния прогрес.

Основен документ е **ДЕКЛАРАЦИЯТА ЗА ПРИНЦИПИТЕ НА ТОЛЕРАНТНОСТТА ОТ 16.11.1995**, приета на XXVIII сесия на Генералната конференция на ЮНЕСКО в Париж [4].

В член 1 се дава базовото разбиране за толерантност:

Ал. 1. Толерантността означава зачитане, приемане и правилно оценяване на богатото многообразие от култури в нашия свят и на всички форми и начини за проява на човешката същност. Толерантността укрепва чрез знанията, откритостта, общуването и свободата на мисълта, на съвестта и на убежденията. Толерантността е хармония в различието. Тя е не само морален дълг, но и политическа и правна потребност. Толерантността като добродетел, която прави мира възможен, спомага за замяната на културата на войната с културата на мира.

Ал. 2. Толерантността не е отстъпка, снизходителност или привилегия. Тя е преди всичко, активно отношение, провокирано от признаването на универсалните човешки права и фундаменталните свободи на другите. Никакви обстоятелства не могат да оправдаят нарушаването на тези фундаментални ценности. Толерантността трябва да се осъществява от индивидите, групите и държавата.

Ал. 3. Толерантността е задължение да се подкрепят човешките права, плурализма (вкл. културен), демокрацията и правото на закона. Тя изисква отхвърляне на догматизма и абсолютизма и утвърждава стандартите, изложени в международните документи за човешките права.

Ал.4. Постоянството по отношение зачитането на човешките права като проява на толерантност не означава толерантност към социалната несправедливост, нито отказ от своите или

отстъпчивост към чуждите убеждения. То означава, че всеки е свободен да се придържа към собствените си убеждения и признава това право и на останалите хора. То означава признаване на факта, че хората, различаващи се по естествен начин по своя външен вид, положение, реч, поведение и ценности, имат правото да живеят в съгласие и едновременно с това да запазват своята индивидуалност. То също така означава, че възгледите на един човек не могат да бъдат налагани на другите хора.

ПРОБЛЕМЪТ ЗА ОГРАНИЧЕНАТА ТОЛЕРАНТНОСТ. Това е концепция на мнозинството в определена ситуация. Концепция, че човек има право да установи праг на търпимост (толерантност и неутралитет) и да определи какво поведение или отношение е допустимо по отношение на „другите“ – обекти на толерантността. Толерантността, разбрана в абсолютния смисъл (толерантност без граници) лесно преминава в анархия и безнравственост, унищожава смисълът на националната кохезия и идентичност. В индивидуален план отслабва съпротивляемостта и се увеличава уязвимостта, става заплаха за идентичността.

МИНИМАЛНА ТОЛЕРАНТНОСТ. Толерантността се свързва с разбирането за мултикултурализъм, поддържащ целостността. Мултикултурализмът гарантира равенство между всички етнически групи. Той институционализира стремежите към общо ограничение от действия против разнообразието (толерантност).

Толерантността предполага противопоставяне между „свои“ и „други, чужди“, което е регулирано и минимализирано. Тя винаги действа ограничаващо по отношение на кохезия и стабилност. Затова в някои страни като Канада е възприета концепцията за минимална толерантност, съхраняващо националната идентичност. В обхвата ѝ са:

- семейството (защита на „нормалното“ хетеросексуално нуклеарно семейство);
- икономическата стабилност (съхраняване на икономическите привилегии на някои групи);
- жените (защита на доходите, специални права);
- малцинствата (стабилизация на Християнската общност);
- правата (гарантиране на свободата на словото).

ТОЛЕРАНТНОСТ И ИНТЕГРАТИВЕН АНТИРАСИЗЪМ. Има разлика между толерантност и „интегративен антирасизъм“ (A.Calliste, G.Sefa Dei, J.Belkhir, R.Leah).

- Толерантността е пасивна стратегия (пасивност, въздържане от действия), а „интегративният антирасизъм“ е ориентирана към действие стратегия, основана на блокиране на фрустратора, по линията на различията.
- Толерантността е индивидуалистична и индивидуална, а „интегративният антирасизъм“ е системна и колективна стратегия
- Толерантността е стабилизираща (и изгодна за мнозинството), а „интегративният антирасизъм“ е конфликтна стратегия
- Толерантността е лимитирана (социоикономическо, расово, полово неравенство), стратегия, а „интегративният антирасизъм“ е радикална стратегия

1.3. ОПИСАНИЕ И ДИАГНОСТИКА

1.3.1. ТОЛЕРАНТНОСТ

Толерантността се възприема като абстракция. Тя обикновено се описва като отношение или социално състояние (желателен признак). Това са свързани неща – толерантността като социално състояние, зависи от толерантността като социално отношение.

Даже с помощта на социални индикатори, толерантността е абстрактна и трудно измерима, за разлика от нетолерантността, която лесно се идентифицира и свързва с нарушаване на правата.

Толерантността е сърцевината на социалната система в плуралистичното общество. Тя е концепция и стандарт за човешки права и отношения.

ПОДХОДИ КЪМ ТОЛЕРАНТНОСТТА.

Според С.Л. Братченко [1], има няколко подхода при анализа на толерантността:

- **Бихевиорален** – толерантността е преди всичко особено поведение.
- **Когнитивен** – толерантността като система от знания и рационални доводи.
- **Екзистенциално-хуманистичен** - толерантността като проявление на съзнателен, осмислен и отговорен избор на човек, собствена позиция и активност.
- **Личностен** – толерантността като ценности, смисъл и атитюди.
- **Диалогичен** – толерантността е взаимоотношение и междуличностно взаимодействие, междуличностен диалог.
- **Фасилитативен** – толерантността се развива под влияние на педагогическа поддръжка, специално обучение, тренинги и т.н.

Толерантността може да се разглежда и в отрицателни, и в положителни термини. Един аспект на толерантността е противодействието на нетолерантността – отрицателни, изключващи и ограничаващи указания и действия, с цел да не се ограничават човешките права. Положителната толерантност създава условия за реализация на човешките права. В образованието това са култивиране на отношения на откритост, положителни отношения, интерес към различията и уважение на разнообразието; в същото време и признаване на случаите на нетолерантност, вземане на мерки за преодоляването ѝ, конструктивно решаване на разногласия и конфликти.

ПРИЗНАЦИ НА ТОЛЕРАНТНОСТТА. Стоуфер (1955) дава най-синтетичното определение - две променливи са определящи за това, дали един човек е толерантен: по-ниско ниво на страх от нежелателни групи и по-високо ниво на поддръжка на абстрактни демократични норми от рода на свободата на словото, печата, религията и на събранията. [6]

СОЦИАЛНИ ИНДИКАТОРИ НА ТОЛЕРАНТНОСТТА.

Език. Отсъствие на расови, етнически и полови епитети. Текстовете са в полово-неутрална форма и липсват нанасящи вреда прилагателни и глаголи при описания на случаи и хора. Езиците на малцинствата се използват в образованието и медиите.

Обществен ред. Равенство в достъпа до социални блага, обществени дейности и образователни и икономически възможности за всички хора.

Социални отношения. Основани на взаимно уважение на достойнствата на всички.

Политически процеси. По същество демократични с равни възможности за участие на малцинствата, мъжете и жените.

Отношения на мнозинството към малцинствата. Образованието, бизнеса и пр. Са места за обмен сред и между групите на мнозинството и малцинствата; съхранява се целостността на културата и се поощрява използването на езика на малцинствата; уважава се човешкото достойнство и всички права на хората от малцинствата.

Комунални проблеми. Въвличат се всички, които са заинтересувани от, и в планиране и участие.

Исторически събития. При исторически събития и национални празници се отчитат чувствата и мненията на всички заинтересувани групи.

Културни случаи и прояви. Всички култури в обществото имат възможност да спазват своите традиции.

Религиозни практики. Всички са свободни да съблюдават своите религии, при условие че се уважават правата и неприкосновеността на другите.

Междугрупово сътрудничество. Общи цели, съвместни решения на обществени проблеми, междуетнически и междурелигиозен диалог.

1.3.2. НЕТОЛЕРАНТНОСТ

Нетолерантността произтича от разбирането, че собствената група, системата от ценности е жизнената философия и поведение превъзхождат тези на другите хора. Това разбиране може да доведе до цял диапазон последствия от просто недостиг на любезност или игнориране на другите, до конструиране на сегрегационни социални системи и насилие.

Насилието може да се разглежда като патология, социално заболяване, което изисква мобилизация на всички възможности на обществото за защита на неговото здраве. Образно казано, образованието за толерантност е главната профилактична мярка за това.

Има различие и между етноцентризма, социалната нетолерантност и междуетническата враждебност (О.Кокс). Етноцентризмът ("ние" – чувството) е естествен за всяка общност по отношение към "другите" и има за цел поддържането на груповата солидарност, но рядко е свързан с расова антипатия. Нетолерантността нерядко грешно се приема за расов предразсъдък, особено когато е по отношение на расово различна група.

Социалната нетолерантност и расовият предразсъдък се различават в три измерения:

(1). Расовият предразсъдък може да характеризира отношение към групи, които се отличават от доминиращите групи физически, а не по културни характеристики; всички културни различия между расовите групи и господстващата група са вторични по отношение на тяхната класификация от гледна точка на физически идентифицируеми черти.

(2). Проявлението на расовия предрасъдък е ограничено от такива ситуации, в които расовото малцинство е експлоатирано с труд или ресурси; социалната нетолерантност, не включва културна експлоатация.

(3). Расовият предрасъдък е идеология, определяща възприемането на другите групи като низши биологически; това води до неизбежно оправдаване на експлоатацията на расовото малцинство от доминиращата група, докато социалната нетолерантност не се свързва задължително с такава експлоатация, а предполага по-скоро конкуренция между културно различаващи се групи. (О.Кокс: "Обществото обикновено е нетолерантно по отношение на евреите, но изпитва предрасъдъци към негрите..., то не обича евреите изобщо, но обича негрите, когато са на свойствените за тях места..., условие за любов към евреите е те да престанат да бъдат евреи и да станат като нас, докато условие за любов към негрите е те да престанат да се правят на бели и да си останат негри..., обществото се стреми да асимилира евреите, но те като правило, отказват тази възможност, докато негрите искат да се асимилират, но обществото не им позволява това...").

ФОРМИ НА НЕТОЛЕРАНТНОСТ. Нетолерантността обикновено се свързва с нарушения на човешките права и има различни форми.

Сексизъм. Политика и поведение, които изключват жените от пълно участие в обществото и от удовлетворението на всички човешки права. Основава се на предположението, че мъжете превъзхождат жените.

Расизъм. Нарушаване на човешки права на основата на вярването, че някои раси превъзхождат други.

Етноцентризъм. Изключване на основата на културата или езика; на основата на вярването, че има различни нива на ценност и развитие на културите.

Антисемитизъм. Отношения и поведения, дискриминация и преследвания, основани на отрицателни предрасъдъци спрямо евреите.

Национализъм. Вярва, че една нация превъзхожда и има права по отношение на другите. Има два варианта: ексклузивен (изключващ, ксенофобия, шовинизъм) и инклузивен (включващ, патриотизъм).

Ксенофобия. Страх и ненавист спрямо чужденците и другите култури; вярва, че „чуждите“ ще вредят на обществото.

Империализъм. Покоряване на хора или народи от други, за контрол на народните богатства и ресурси.

Експлоатация. Използване на времето и труда без справедлива компенсация; неблагоприятно и разточително използване на ресурси.

Религиозна репресия. Налагане на специфични разбирания, ценности и методи на основата на разбирането, че те са единствената истинна интерпретация на религиозната или духовна истина.

СИМПТОМИ НА НЕТОЛЕРАНТНОСТТА И ТЕХНИ ПОВЕДЕНЧЕСКИ ИНДИКАТОРИ:

Език. Клевети и обезценяващи, пейоратевни или изключващи изказвания свързани с унижение и дехуманизация на културни, расови, национални или сексуални групи. Отхвърляне на езика на другите.

Стереотипизация. Описание на всички членове на групата с едни и същи характеристики – обикновено отрицателни.

Дразнене. Внимание към специфични човешки черти и поведения, приписване на характеристики, насмешки или оскърбления.

Предразсъдъци. Съждения повече на основата на отрицателни обобщения и стереотипи, отколкото на факти, случаи или определено поведение на индивиди или групи.

Изкупителна жертва. Обвинение на дадена група за социални проблеми.

Дискриминация. Изключване от социални привилегии и действия.

Остаркизъм. Отлъчване, поведение, като че ли другия не съществува.

Преследване. Преднамерено поведение с цел да се плашат и деградират другите, често прилагано като средство за принуда.

Оскверняване. Поругаване на религиозни или културни символи или структури, с цел обезценяване и насмешка

Физически тормоз. Прилагане на превишаващи физически способности с цел да се оскърбят другите или да се лишат от собственост или статус.

Изгнание. Официално или действително отстраняване или отрицание на правото за вход или присъствие.

Изключване. Отрицание на възможностите за задоволяване на фундаменталните потребности и-или участие в обществени действия.

Сегрегация. Предписано разделение на хората от различни раси, религии, етноси или полове.

Унищожение. Физическо насилие, недопускане до средства за съществуване, нападения и убийства.

За съжаление, нетолерантността може да е по-естествена за хората от толерантността. Лекотата, с която хората усвояват отрицателни стереотипи и приписват опасност на тези, които са стереотипизирани, предполага, че нетолерантността е естествен и универсален образец в човешкото развитие.

2. ОБРАЗОВАНИЕ И ТОЛЕРАНТНОСТ: ДОКУМЕНТИ

2.1. МЕЖДУНАРОДНИ ДОКУМЕНТИ

КОНВЕНЦИЯТА ЗА ЛИКВИДИРАНЕ НА ВСЯКАКВИ ФОРМИ НА РАСОВА ДИСКРИМИНАЦИЯ от 21.12.1965 година, в член 7, е записано, че «държавите се задължават незабавно и ефикасно да премахнат специално от сферата на образованието, културата и информацията всички елементи на расова дискриминация и да ги наситят с дух на разбирателство, дружелюбие, толерантност към всички народи, расови и етнически групи...»

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА НЕТОЛЕРАНТНОСТТА НА СЪВЕТА НА ЕВРОПА от 14.03.1981 год. Много остро се формулира отношението на съвременното общество към неразбирането: «... толерантността и уважението към достойнството на всички хора е базата на едно демократично и плуралистично общество... осъждаме всяка форма на нетолерантност — независимо каква е по произход, вдъхновение или цел — тя е форма на насилие ... върху човека... да се поддържа едно образование за спазване на човешките права ... активен климат на разбирателство и признаване на качествата на другите култури».

ДОКУМЕНТА НА АСАМБЛЕЯТА В КОПЕНХАГЕН НА ЕВРОПЕЙСКАТА КОНФЕРЕНЦИЯ ЗА СИГУРНОСТ И СЪТРУДНИЧЕСТВО. В член 40 се казва, че «Страните-участнички осъждат открито и недвусмислено тоталитаризма, расовата и етническа ненавист и противопоставяне, антисемитизма, ксенофобията и дискриминацията по религиозни и идеологически причини. В §3 на същия член се поема задължението «... да се развие ефикасно на национално, регионално и локално ниво разбиране и толерантност, специално в областта на образованието, културата и информацията».

ДЕКЛАРАЦИЯТА НА ООН ЗА РАСИТЕ И РАСОВИТЕ ПРЕДРАЗСЪДЪЦИ от 12.11.1978 г. В член 5.2 е фиксирано задължението на държавите: «... да се борят против расизма... тези принципи да се прилагат в учебните програми... при тестирането да не се използва училището като инструмент за расова или етническа селекция... да се възпитават в дух на толерантност към различията между хората и че те не определят качествата на хората... да не се провежда рестрикция или дискриминация на отделни раси или етнически групи... в образованието...» В член 6.2 също се визират сферата на образованието, културата и комуникациите, като се изисква: «...да се предотвратява, забранява и изкоренява расизма, пропагандата на расизъм, расовата сегрегация и апартейда... да не се стимулират финансово научни изследвания които могат да доведат до расови предразсъдъци и расистки отношения и поведение...».

ДЕКЛАРАЦИЯТА ЗА ОТСТРАНЯВАНЕ НА ВСИЧКИ ФОРМИ НА НЕТОЛЕРАНТНОСТ И ДИСКРИМИНАЦИЯ, ОСНОВАНИ НА РЕЛИГИЯ И РАЗБИРАНИЯ от 12.11.1981 година. [Ib.] В член 5,§3 се визират правата на детето в това отношение, както и ролята на образованието: «детето... да е защитено от всички форми на дискриминация, основани на неговите религия и разбирания. За тази цел та трябва да живее в дух на разбирателство, толерантност, дружелюбие между народите и расите, на универсално братство, на свобода на религиите и вярванията...».

КОНВЕНЦИЯТА ЗА БОРБА СРЕЩУ ДИСКРИМИНАЦИЯТА В ОБЛАСТТА НА ОБРАЗОВАНИЕТО. Приета на 14.12.1960 г. от XI сесия на Генералната конференция на ЮНЕСКО, в сила от 22.5.1962 г. [2]

Не се говори пряко за толерантност в образованието, но идеята се съдържа имплицитно и е свързана с отхвърлянето на дискриминацията (Член 1.): „дискриминация“ се отнася до всяко различие, изключение, ограничение или предпочитание по раса, цвят на кожата, пол,

език, религия, политически или други убеждения, национален или социален произход или икономическо положение, което има за цел или следствие унищожение или нарушение на равенството в областта на образованието:

И в член 5, §1а се посочва, че «Образованието трябва да е насочено към развитието на човешката личност и засилване на уважението към човешките права и основни свободи; да развива разбирателството, толерантността и дружелюбието между всички народи, расови и религиозни групи ... за запазване на мира».

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ПРИНЦИПИТЕ НА ТОЛЕРАНТНОСТТА от 16.11.1995. Член 4 се отнася до образованието.

Ал.1. Образованието е най-ефективното средство за предотвратяване на нетолерантността. Първата стъпка в образованието в толерантност (tolerance education) е хората да научат какви са техните неотменими права и свободи, за да настояват на спазването им и да могат да уважават и защитават правата и свободите на другите хора.

Ал. 2. Образованието за толерантност трябва да се разглежда като неотложен императив; именно затова е необходимо систематично и рационално да се налагат такива учебно съдържание и методи за обучение, които са насочени към културните, социални, икономически, политически и религиозни източници на нетолерантността – корените на насилие и отхвърлянето. Образователната политика и програмите трябва да съдействат за развитието на разбиране, солидарност и толерантност както между хората, така и сред етническите, и културни, религиозни и лингвистични групи и нации.

Ал. 3. Образованието за толерантност трябва да се стреми към противодействие на влияния, които водят до отхвърляне и изключване на другите, и трябва да помогне на младите хора да развият своите възможности за критично мислене, морално аргументиране и вземане на независими решения.

Ал. 4. Ние се задължаваме да поддържаме и осъществяваме изследователски програми в областта на социалните науки и образованието за толерантност, човешки права и отказ от насилие. Това означава да се отдели специално внимание на квалификацията на учителите, учебните планове, съдържанието на учебниците и другите образователни материали, включително новите образователни технологии, с цел развитие на граждански качества - грижа и отговорност, откритост към другите култури, способност за оценка на ценността на свободата, уважение на човешките достойнства и различия и способност за предотвратяване на конфликти или решаването им чрез не-силови средства. [4]

ДОКЛАДЪТ НА КОМИСИЯТА „ДЕЛОР” (1995):

„Възпитаването на толерантност и уважение спрямо другите е предпоставка за демократичния живот и трябва да бъде цел на образованието. Ценностите като цяло и толерантността конкретно не могат да бъдат предадени директно: Нагласата, определени ценности да бъдат наложени отвън води до това, те да не бъдат приемани. Ценностите могат да бъдат от значение само тогава, когато те са избрани свободно от отделните хора. Затова училищата не могат да дадат на своите ученици повече от ежедневното упражняване в толерантност и да им пома-

гат при приемането на други гледни точки, както и като се предизвикват дискусии за морални и етични дилеми.”

„Роля на училището обаче е, да обясни на младите хора историческите, културни или религиозни причини за различните идеологии, които да събудят интереса към тяхното собствено общество, в училище или в класната стая. Тази задача, която може да бъде осъществявана и с помощ отвън, е много деликатна. Тя е изложена на опасността, да въздейства лично, да уязвява, и да предизвиква теми за дискусия като политиката и религията, обикновено нетипични за класната стая. Тук подрастващите трябва да бъдат подпомогнати, да развият свободно своята ценностна и мисловна система с цялостно знание за фактите, без да следват сляпо определени мнения. Така се постига откритост, откровеност и зрялост. По този начин, чрез поощряването на демократичния диалог, може да бъде поставена основата за бъдещата хармония и мира...”

„Демокрацията обаче не съществува само благодарение на пасивната толерантност, търпимостта спрямо другите, различните. Тази нагласа, въпреки че с посока навън е неутрална, е зависима от съответните обществени дадености. Това е толерантност, която в същността си е чувствителна и се влияе от икономическата или социална ситуация, която в определен момент поражда конфликти между различните култури. Ето защо тази семпла идея за толерантност трябва да бъде допълнена и пречупена чрез плурализма, който се базира на уважението към другите и оценяването на ценностите на другите култури.” [3]

2.2. НАЦИОНАЛНИ ДОКУМЕНТИ

СТРАТЕГИЯ ЗА ОБРАЗОВАТЕЛНА ИНТЕГРАЦИЯ НА ДЕЦАТА И УЧЕНИЦИТЕ ОТ ЕТНИЧЕСКИТЕ МАЛЦИНСТВА (11 юни 2004).

В раздела „Общи проблеми” имплицитно са посочени редица параметри на нетолерантност и нарушаване на образователните възможности на децата от малцинствата, които подлежат на промяна. Най-директна е констатацията, че „Липсва подходящ социално-психологически климат в обществото, гарантиращ образователните права на децата и учениците от етническите малцинства за равноправната им интеграция и развитието на културната им идентичност.”

В Раздела „Ценности и ръководни принципи на стратегията” са посочени редица такива, но липсва толерантността като такава. По-скоро тя присъства в изискването за интеграцията като процес, в който участват децата от етническите малцинства и от мнозинството и който ангажира цялата училищна общност в неговото осъществяване; утвърждаването в училище на атмосфера за межкултурно опознаване, сътрудничество и сближаване и за повишаване на межкултурната диалогичност в мултиетничната училищна среда е неизменна част от интеграционната политика; подобряването на социално-психологическия климат в извънучилищната среда по отношение образованието на децата и учениците от етническите малцинства е мощен катализатор за активизиране на процеса на интеграция чрез образование.

В раздела „Общи стратегически цели и направления на работа” с толерантността е свързана Четвърта стратегическа цел: превръщане на културното многообразие в източник и фактор за взаимно опознаване и духовно развитие на подрастващите и за създаване атмосфера на взаимно уважение, толерантност и разбирателство.

3. ОБРАЗОВАНИЕ И ТОЛЕРАНТНОСТ: ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПОДХОДИ

3.1. МЕТОДОЛОГИЯ

МУЛТИКУЛТУРАЛИЗЪМ И ТОЛЕРАНТНОСТ. Мултикултурализмът се определя от Fowers, Richardson (1996) като *“социално-интелектуално движение, което приема разнообразието като основна ценност и основен принцип и изисква с всички културни групи да се отнасят с уважение като към равни... в основата си това е морално движение, което е предназначено да увеличи достойнството, правата и признанието на различните групи.”*

ЗАДАЧИ НА ОБРАЗОВАНИЕТО В МНОГОКУЛТУРНОТО ОБЩЕСТВО. Съвременното образование е ориентирано към формиране на личност, способна за активен и ефективен живот в многокултурна среда, със силно развито чувство за уважение и разбиране на различните етнически култури. То решава редица задачи:

- Задълбочено и всестранно овладяване на националната култура, което е най-важното условие за интеграция в другите култури.
- Формиране на представа за многообразието на етническите култури, възпитание на толерантно отношение към националните и културни различия - условие за личностна реализация в полиетническа среда.
- Приобщаване към основите на световната култура, към особеностите на процеса на глобализация, към принципите на мирно съвместно съществуване, взаимозависимост и взаимопомощ на народите и етносите.

ФУНКЦИИ НА ОБРАЗОВАНИЕТО В МНОГОКУЛТУРНОТО ОБЩЕСТВО:

1. Философско-културологическа - формиране на етническо самосъзнание като съставна част на националното, европейско и планетарно съзнание; преодоляване на опасностите от етноцентристско мислене, негативни предразсъдъци и стереотипи спрямо другите етноси и техните култури.

2. Етико-хуманистична – усвояване на идеята за многокултурност на обществото и съответната толерантна етическа система.

3. Хуманитарно-гностическа - формиране на активен познавателен интерес към етническата, националната и чуждите култури; отразяване в образованието на диалектичното единство и взаимовлияние на културите.

4. Възпитателно-рефлексивна – възприемане и осъзнаване на важността на културното многообразие за развитието на човечеството и отделната личност; възпитание в дух на културен плурализъм; формиране на устойчиви убеждения и умения за конструктивно толерантно поведение.

5. Личностно-развиваща – развитие на процеса на самоидентификация, осъзнаване на собствената идентичност, етносубективност, гражданственост.

ТОЛЕРАНТНОСТ И ОБРАЗОВАНИЕ - W. PAUL VOGT. *Vogt* е най-известният теоретик по темата образование и толерантност. Неговата книга по темата (*W. Paul Vogt. Tolerance and Education: Learning to Live with Diversity and Difference. Calif., 1997*) е може би най-широко цитираната в последните години.

Толерантността се определя като преднамерена съдържаност в изразяването на ненавист, възмущение, противопоставяне, заплаха или най-общо от отрицателно отношение към човек или социална или политическа група с цел да се засилва хармонията в групата. Той посочва три типа толерантност: политическа, морална, социална.

Определя също и пет различни типове толерантност (емоционално-афективни конструкции):

- към индивидуалните черти на човешката личност,
- към атитюди (ценности и норми),
- към убеждения,
- към задължения, ангажименти, отговорности, обвързване,
- към действия [7]

Vogt защитава тезата, че децата в училище трябва да се учат на толерантност. Тя е необходимост за хората, за да могат да действат в съвременния контекст. Това трябва да е първична цел на образованието. Според него, целта на образованието в толерантност не е да се унищожат предрасъдъците, а да се намалят.

Vogt привежда много данни за и против положителната корелация между толерантност и образователно ниво. Изводът е, че образованието увеличава толерантността и намалява предрасъдъците и стереотипизирането на политически, социални и морални групи.

Изследванията показват, че образованието е най-добрата противоотрова на нетолерантността.

Vogt разглежда пътищата, по които образованието способства за толерантността. Те са преки и косвени.

Прякото влияние на образованието върху толерантността е по линията на комбиниране (обединяване) на обучение и възпитание във форма на междугрупови контакти и гражданско и интеркултурно образование.

Косвено влияние оказва познавателното и личностно развитие на учениците; образователното ниво на семейството; училищната култура, хетерогенността на училищната популация (ученици, щат, администрация). [7]

По-голямото разнообразие води до по-голяма толерантност. Разнообразието се операционализира с процента на учениците, които не са от най-многобройната етническа група в класа. Разнообразието се дефинира на ниво клас, тъй като едно училище може да е разнообразно, но отделните класове да са хомогенни. [6]

Ефективността на прогреса в толерантността се определя от комбинацията на тези преки и косвени компоненти.

ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ТОЛЕРАНТНОСТ. Съвременните програми за образование за толерантност (education for tolerance) са вдъхновени от проблемите на бързо изменящото се общество. Това са отношенията на групи, които не са имали или нямат близък предшестваш контакт (културно невежество), имат изоставени и конкурентни икономически отношения (борба за ресурси, безработица), традиционни расови, религиозни, полови и етнически предразсъдъци и др.

Образованието като целенасочена социализация на младите хора е най-прекият път за формиране и закрепване на социални ценности.

Образованието за толерантност е образование за формиране на ценности.

Училището е център на образованието за толерантност, то е място, където толерантността се осъществява и където тя се преподава.

3.2. ПРИНЦИПИ

Принципи за образование за толерантност:

- Отговорност на училището за образованието за толерантност.
- Позитивен подход към етничността.
- Обучение в инклузивно мислене.
- Фокусиране върху подобията.
- Борба с расизма на широк фронт.
- Създаване на положителен климат.
- Интеркултурно образование.
- Признаване ценността на различните култури, увеличаване на ценността на малцинствените, без да се обезценява значението на културата на мнозинството.
- Отхвърляне на социално-предубедените и етноцентристки критерии за оценка.
- Налагане на интеркултурен подход във всички области на организация и живот на училището.
- Стимулиране на взаимна солидарност и приемане в общностите.
- Положителна оценка и признание на присъствието на майчиния език в училище.
- Плурализъм в придобиването на знания.
- Използване на възможностите на изкуството, за да се даде положителна оценка на различните култури.
- Развитие на различни интеркултурни дейности на учениците, учителите и общо между тях.
- Развитие на комуникация между училище, семейство, социална среда, в която децата живеят и обществото като цяло. Интеркултурна политическа атмосфера. [По 11]

3.3. ОБРАЗОВАТЕЛНИ ЦЕЛИ: ЦЕННОСТИ, ЗНАНИЯ И УМЕНИЯ

Образованието има за цел да осигури знание и да развие възможности, необходими за учениците, за да налагат просоциални ценности при поставянето на цели, вземането на реше-

ния и реализирането им, както и да се противопоставят на нашествието на ценности, различни от тях.

Целите на образованието за толерантност са многообхватни, засягащи диапазон ценности, знания и умения в контекста на човешкото достойнство, права и свободи.

- *Толерантност*: потвърждение на правото на другите да живеят и да бъдат самите те.
- *Асоциация*: приемане на присъствието на другите в социалната сфера.
- *Уважение на различията*: потвърждение на положителните аспекти на разнообразието.
- *Разбиране на уникалността*: оценка на специфичните форми на човешкото разнообразие.
- *Допълване*: приемане, че обединяването на различията укрепва обществото.
- *Взаимност*: способност да се предлагат и да се следват общи цели, които са взаимноизгодни за разнообразни групи.
- *Култура на мира*: признание на взаимозависимостта на хората и стремеж за съвместен живот и работа на разнообразни хора. [По 11]

3.4. КУРИКУЛУМ

Толерантността, подобно на всички други аспекти на образованието присъства в училище чрез два фундаментални подхода:

- чрез учебното съдържание, предназначено за конкретната цел;
- чрез опита, придобит в хода на обучението, етиката и поведението на участниците.

Езиковото обучение (официален, чужд, майчин) е едно от най-плодотворните направления на образованието за толерантност и взаимно разбиране. Само в езика своята и другата култура могат да бъдат разбрани пълно и вярно. Езиковото обучение винаги имплицитно съдържа изучаване на историята и културата на хората.

Литературата от своята и други култури, даже преводна дава основа за разбиране на ценностите и опита им. Това може да стане ако паралелно се изучават еднотипни по форма и по ценностно съдържание произведения на други култури.

Обучението по история често е било фактор за развитие на отношения на нетолерантност и враждебност, отхвърляне и предубеждения към другите. Историята често се интерпретира от позициите на мнозинството и се идеологизира. В учебниците се отделя малко място на малцинствата и жените. Акцентира се на войните и конфликтите, а не на мира и дружбата.

Социални науки и гражданско образование. За да е образование в дух на толерантност, обучението и мениджмънта на класа трябва да са основани на международните стандарти за човешките права.

Природни науки. Обучението по тези предмети насочват към размисъл за релацията знание-отговорност-етика. Знанието може да се използва както за оръжие на нетолерантността, така и за помощ и облекчение на страданията на хората и несправедливостта.

Математика, статистика, икономика. Толерантността като положителна ценност е свързана с икономическа справедливост и дистрибутивно правосъдие – използване и разпределение на ресурсите.

Изкуства. Те са едни от най-важните области за обучение в толерантност, среда, чрез която са най-ярко изразени универсалните човешки стремежи. Интеграцията на другите култури е най-естественият подход. Това особено важи за фолклора. Така се променя образът на „другия“, преодоляват се стереотипи, расизма, сексизма. Придобива се знание и опит за човешкото многообразие.

3.5. ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА КРОС-КУЛТУРНИТЕ БАРИЕРИ

“ГРАНИЧНА ПЕДАГОГИКА” (BORDER PEDAGOGY). Концепцията е на Анри Жиру (Henry Giroux). Между различните хора и културни групи съществуват граници. Те могат да са силно укрепени и да представляват проблем за установяването на контакти. Задача на толерантното образование е да се намаляват ограниченията по границите.

Те са основно от следните категории:

ИЗУЧАВАНЕ НА РАЗЛИЧИЯТА В УЧИЛИЩНАТА КУЛТУРА. Всичко, което се случва в училище е свързано с общуването и информацията. Те са среда за обучението, междуличностните отношения, междугруповите взаимодействия, отношенията с родителите и обществеността. Общуването и информацията са основа на образованието. Те са тясно свързани и лимитирани от културата, те са неин продукт.

Културното и комуникативно разнообразие в училище може да се превърне в значителен проблем, ако учителите и учениците нямат чувствителност и толерантност към различията. Развиват се отрицателни отношения, ниски очаквания и културно нерелевантно обучение и процедури за оценяване на достиженията, комплекс за малоценност, ниски академични достижения, чувство за враждебен училищен климат. [10]

ПАРАМЕТРИ НА РАЗЛИЧИЯТА. В специализираните наръчници за описание на характеристиките на училищната култура се сочат следните параметри на различията:

- структура на семейството, пол, жизнен цикъл, роли, общуване,
- етикет и дисциплина,
- религия,
- здраве и хигиена,
- храна, дрехи и външен вид,
- свободно време и празници,
- ценности, история и традиции,
- образование,
- време и място,
- природни явления (дъжд, мълния, наводнения, земетресения, поведенчески табути);
- животни,
- изкуство,
- очаквания и стремежи.
- елегантност: красота, приличие, съдържаност;
- поведение: лицеизраз, глас, жест, мнение, чувства, достойнство, навици;

- власт: влияние, превъзходство;
- вкус: съвършенство, чистота, морал;
- престиж: важност, влияние;
- почести: награди, име (прякор), благородство, хералдика;
- гордост: афекти, морална чувствителност, презрение, дързост, предубеждения;
- формалност: ритуал, етикет, внимание, празници, униформа;
- показност, суетност: проявления, гласност, публичност, общителност [10;11]

ОТСТРАНЯВАНЕ НА ЕЛЕМЕНТИТЕ НА ЕЗИКА, В КОИТО СЕ ПРОЯВЯВА СТЕРЕОТИПИЗАЦИЯ НА УЧЕНИЦИТЕ.

- Думи и изрази, които глобализират оценката от индивид на група.
- Думи и изрази, които укрепват расовите и етнически стереотипи.
- Избягване на расовата и етническа идентификация.
- Познаване на отрицателните значения на думите и символите, които биха могли да оскърбят хората или да засилят предразсъдъците.
- Избягване на думи и изрази, които имат съмнителни расови или етнически конотации (културно непълноценни и пр.).

СЪКРАЩАВАНЕ НА НАРУШЕНИЯТА НА КУЛТУРНИТЕ НОРМИ ПРИ ОБСЪЖДАНИЯТА И БЕСЕДИТЕ.

- Познаване на правилата за водене на беседата (отслабване на напрежението, зрителен контакт, дистанция – физическа и символна между беседващите).
- Различни значения на знакове и символи.
- Да се избягва етническият хумор, който много често се възприема като засилващ предразсъдъците.
- Различни културни стандарти за сила и скорост на говорене, тишина, изслушване време за реакция и отговор).

СЪКРАЩАВАНЕ ОБЕМА НА ГРЕШКИТЕ ПРИ ОЦЕНЯВАНЕ НА ДОСТИЖЕНИЯТА.

- Гаранция, че всички ученици си разбрали въпросите и задачите.
- Да не се подменя обекта на оценката – не знанията, а официалната лингвистична грамотност.
- Да не се изисква учениците да спазват ценности, които не споделят.
- Да има съответствие със стила на учене и познание на учениците.
- Да се избягват ситуационните и интеракционни грешки с културна основа при оценка на вербалното и невербално поведение.
- Да не се включват културно дискриминационни задачи и въпроси.
- Да се определи дали всеки „правилен“ отговор е такъв в съответната култура.
- Където е възможно, да се заменят стандартизираните тестове с алтернативни процедури.

- Да се въвличат родителите и обществеността в оценяването на резултатите. [10]

КУЛТУРНО ТОЛЕРАНТЕН МЕНИДЖМЪНТ НА ДЕТСКИТЕ ОБЩНОСТИ. Толерантността има много измерения:

- развиване на чувство за кохезия и солидарност чрез различни колективни форми на работа;
- крос-етнически и крос-джендърни дейности;
- тренинги за развитие на умения за общуване;
- последователно стимулиране на грижа за другите, съчувствие и отговорност за тяхното благополучие;
- създаване на атмосфера на благосклонност, положителни отношения и взаимно разбиране;
- преодоляване на стереотипите;
- борба с нетолерантността [По 11]

РЕШАВАНЕ НА ДИСЦИПЛИНАРНИ ПРОБЛЕМИ. Училищната микрокултура изисква комуникативно поведение. Тази култура е в по-голяма степен сходна с едни култури, отколкото с други. Училището отразява културата на обществото, главно на мнозинството. Учениците с културни и комуникативни норми, които не съответстват на доминиращата училищна култура, правят повече дисциплинарни нарушения. Това са няколко категории комуникативно поведение:

- Оспорване на властта на учителя.
- Непристоен език спрямо учителя или другите ученици.
- Невнимание по време на урока.
- Движение в клас по време на урока.
- Прекъсване на други ученици.
- Подсказване.
- Прекъсване, неизчакване на другия да се изкаже.
- Игнориране на нарежданията на учителя.
- Отговор с неестествено силен глас.
- Закъсняване.
- Инат при спор, липса на стремеж за съгласие.
- Използване на физическа сила при конфликт.
- Ярки емоционални реакции при конфликт.

Дисциплинарни проблеми се обясняват със:

- Слаба ученическа мотивация
- Негативен училищен климат; расови и етнически предразсъдъци
- Неприемане на правилата от културна позиция
- Несъответствие на правила и обществени настроения

- Несъответстващи учителски очаквания; неадекватен мениджмънт на класа
- Разлики в прилагането на правилата за ученическо поведение

Всяко от тези поведения може да е проблемно за дадена културна група. Задачата на учителя е да определи формите на тези различия и да вземе адекватни мерки - дисциплинарни практики, основани на човешките права и свободи. [10]

4. УЧИТЕЛЯТ

При ситуацията с все по-нарастваща степен на мултикултурализъм в училище, това е един от най-важните приоритети в работата на учителите и педагогическите съветници. Има три фактора, свързани с тяхната работа:

Училищният контекст се определя от увереността на училищното ръководство и очакванията му, свързани с пътя, по който се развива училището.

Организационната култура - характерният дух и убеждения в организацията, демонстриран в нормите и ценностите, свързани с деловите и междуличностните отношения.

Мултикултурната компетентност на учителя (съветника) е производна от разбиранията, знанията, убежденията и навиците в определения мултикултурен контекст, както и от степента, в която съветникът възприема културата като съществена част от ситуацията. Тя се изразява в:

- Умения за крос-културно общуване.
- Разрешаване на конфликти в клас, в училище и в околното пространство.
- Културна компетентност на учителите.
- Планиране на образованието от позициите на образованието за толерантност.
- Планиране на действия за социално изменение.
- Превенция на детското насилие.

РОЛИ НА УЧИТЕЛЯ (СЪВЕТНИКА):

(а). Културно-декапсулиращ интегратор. В повечето школи ролята на учителя е възприемана в една насока – подпомагане за асимилиране на доминантната култура, най-вече на езика, традициите и поведенческите норми (традиционни, религиозни, училищни). Въпреки, че най-често се говори за интеграция, скритото значение е асимилация.

(б). Личностен фасилитатор. Изразява се с поставянето на ученика в централна позиция и в разбирането, че той е самоценност. Работата е силно индивидуализирана. Насочена е към преодоляване на културния шок и възстановяване, стимулиране на индивидуалните различия, развитие на аз-концепцията и идентичността.

(в). Специалист. Учителят е експерт по етническите въпроси. Предпазване от критични академични или социални ситуации.

(г). Културен преводач. Децата се разглеждат като индивиди с определен културен потенциал, от който другите хора имат какво да почерпят. Акултурацията е взаимна – интеркултурализъм. Взаимна адаптация, толерантност, арбитраж и посредничество; управление и ре-

шение на конфликты. [Tatar, Moshe. Counselling immigrants: School contexts and emerging strategies. // British Journal of Guidance & Counselling, Aug98, Vol. 26]

ЛИТЕРАТУРА

1. Братченко С.Л. Психологические основания исследования толерантности в образовании
2. Конвенция о борьбе с дискриминацией в области образования. Принята 14 декабря 1960 года Генеральной конференцией ООН по вопросам образования, науки в культуры на ее 11 сессии. Вступление в силу: 22 мая 1962 г.
3. Способността за учене: Нашето вродено богатство. Доклад на UNESCO за образованието през 21 век"
4. A Plea For Tolerance , UNESCO Courier, Mar96, Vol. 49, Issue 3
5. Cirone, Bill. Moving Beyond Tolerance , Leadership, Mar/Apr2001, Vol. 30, Issue 4
6. Godwin, Kenneth; Ausbrooks, Carrie; Martinez, Valerie. Teaching Tolerance In Public and Private Schools. // Phi Delta Kappan, Mar2001, Vol. 82 Issue 7.
7. Jacobs, Mignon R. Tolerance And Education: Learning To Live With Diversity And Difference (Book Review), Teaching Theology & Religion, Feb2000, Vol. 3, Is. 1
8. Rodden, John. Education For Tolerance, Education For National Identity: The Unusable German Past? // *Debatte, Volume 9, No. 1, 2001*
9. Tatar, Moshe. Counselling immigrants: School contexts and emerging strategies. // British Journal of Guidance & Counselling, Aug98, Vol. 26
10. Taylor, Orlando L. Cross-Cultural Communication: An Essential Dimension of Effective Education. Revised Edition, 1990.
11. Tolerance: the threshold of peace. A teaching / learning guide for education for peace, human rights and democracy. UNESCO. 1994.